

Srodničko okruženje porodice u Crnoj Gori

Novo Vujošević

UVOD

Opravdani su zahtjevi proučavanja transformacije porodice u sklopu promjena u društvenoj strukturi i uopšte u sklopu cjelokupnih društveno-ekonomskih promjena. Time se u stvari pretpostavlja da je porodica čvrsto povezana mnogobrojnim nitima u svoju srodničku grupu i da se izmjene u sredini koja je okružava posredno ili neposredno reflektuju na izmjene u porodici. U društvima kao što je na primjer crnogorsko društvo, u kojima su plemenske ustanove dugo egzistirale u izvornom obliku, a njihovi ostaci još duže, proučavanje procesa transformacije porodice nužno implicira posmatranje njenih mijena u sklopu mijena cjelokupnog srodničkog kompleksa koji se pojavljuje kao porodično okruženje ili okvir. Drugim riječima, ovdje se pledira da se porodica posmatra u sklopu bratstva kao društveno-srodničke grupe. No srodnički kompleks, koji se ovdje tretira kao mreža srodničkih odnosa kojom je obavijena porodica, ima šire značenje. On se ne svodi na srodničke odnose u okviru bratstva, tj. na bratstveničke srodničke odnose, već na srodstvo po majčinoj (ženskoj) liniji.

SRODNIČKI OKVIR U IZVORNOM OBLIKU

O pojmu i suštini srodničkog okvira porodice

Da bi se shvatila suština srodničkog kompleksa, odnosno suština srodničkih veza i odnosa kao srodničkog okvira porodice, potrebno ga je raščlaniti na sastavne dijelove i ukazati na njihova distinktivna obilježja.

Bratstveničko srodstvo se identifikuje sa bratstvom kao društveno srodničkom grupom. »Bratstvo je grupa srodnika koji su porijeklom od istog zajedničkog pretka i koji čine veću društvenu, u mnogom pogledu i privrednu zajednicu.«¹

Prema ovoj definiciji, bratstvo je skup porodica koje su međusobno povezane srodničkim vezama. Sveukupnost tih veza i odnosa čini bratstve-

¹ Vukanović, I.: »Terminologija plemenskog društva«, *Glasnik muzeja Kosova i Metohije*, Priština, 1957, str. 219.

ničko-srodničku strukturu. Osjećanje porodica (srodnika) da potiču od zajedničkog pretka, da su krvno povezani, bitan je konstitutivni elemenat bratstva kao srodničke grupe. No ostati samo na tom elementu, značilo bi jednostranost i zaobilaženje drugih — takođe veoma bitnih konstitutivnih elemenata bratstva kao društveno-ekonomske (privredne) grupe. To znači da su pored srodničke osnove za konstituisanje i egzistiranje bratstva bitni i izvansrodnički elementi, koji su vremenom učvršćivali osjećanje zajedničke pripadnosti, odnosno srodničku osnovu bratstva. Prije svega to su svojinski odnosi i način privređivanja i opstojanja. Naime, bratstvenička svojina, autarhična naturalna privreda, zajedničke svečanosti, zajedničko obavljanje mnogih poslova, bratstveničke norme — osnovna su obilježja bratstva kao društveno-ekonomske grupe.

Srodstvo po majčinoj (ženskoj) liniji bitno se razlikovalo od srodstva po očevoj liniji, tj. od bratstveničkog srodstva. Glavno distinktivno obilježje između ova dva sistema srodstva jest to što je bratstveničko srodstvo predstavljalo srodničku grupu u čijim je okvirima egzistirala porodica, tj. porodica je sastavni dio socijalno-srodničke strukture bratstva, a srodstvo po majčinoj liniji je srodnička veza sa inobratstvenicima. S obzirom da je ova srodnička veza dolazila po ženskoj liniji ona je smatrana labavijom od veze po muškoj liniji. Bilo je veoma uvriježeno shvatanje (a i osjećaj) da je srodnički bliži brat od strica nego brat od ujaka. Uzaludna su bila dokazivanja da je to isti stepen srodstva, samo što jedan dolazi po majčinoj a drugi po očevoj liniji.

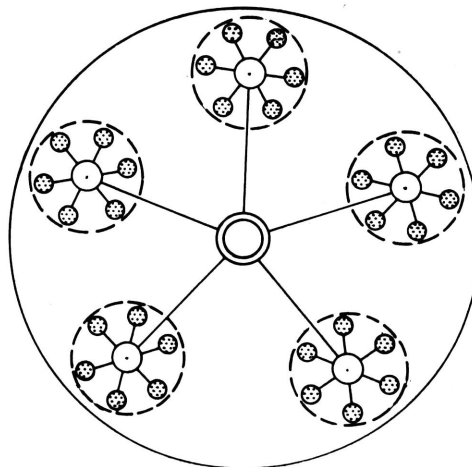
Objašnjenja za ovakvo shvatanje i osjećanje u našoj su literaturi nepotpuna. Tako se, na primjer, kaže da je to proizvod patrijarhalnog društva, društva koje je bilo hijerarhijski ustrojeno i u kojem se na najnižoj ljestvici nalazila žena, dok se muž (pater familias) uvijek nalazio u nadređenom položaju. Ostati na ovom objašnjenju značilo bi ostati na pola puta. Naime, u ovom objašnjenju ima elemenata istine, tj. da je podređenost položaja žene u patrijarhalnoj strukturi uslovljavala takvo tretiranje (vrednovanje srodstva po majčinoj liniji), ali se ono mora produbiti dodatnim objašnjenjima.

Kao što je prethodno ukazano, bratstveničko se srodstvo identifikuje s bratstvom kao društveno-srodničkom grupom. Bratstvo nije običan skup srodnika (srodničkih porodica), već je ono funkcionisalo kao jedinstven ekonomski i društveni organizam. Ono je imalo svoje norme koje su regulisale ponašanje bratstvenika, i to kako unutar bratstva tako i izvan njega. Sve je to uticalo na formiranje grupne — bratstveničke svijesti. Osnovne karakteristike te svijesti bile su slijedeće: uvriježeno shvaćanje i osjećanje da sticanje ličnog ugleda zavisi prije svega od bratstveničkog ugleda u okviru sela, zaseoka ili plemena; treba po svaku cijenu braniti ugled bratstva u rivalstvu s ostalima; bratstvenička sramota je i lična, kao što je bratstvenički uspjeh istovremeno i lični uspjeh. (Isti je odnos bio i sa dužnostima i obavezama na relaciji bratstvo—bratstvenik.) Kao što se vidi, ovdje je postojao velik stepen topljenosti (identifikacije) individue s grupom. U ovom kontekstu odnosa treba tražiti dopunsko objašnjenje. Drugim riječima, cjelokupnim funkcionisanjem bratstva — njegove strukture i svijesti, može se dati punije objašnjenje razlikovanju bratstveničkog srodstva (srodstva po očevoj liniji) od srodstva po majčinoj (ženskoj) liniji, odnosno zbog čega je prvo srodstvo čvršće od drugoga.

Porodica u sklopu bratstva

I pored toga što je bratstvo predstavljalo homogenu cjelinu, unutar njega su se jasno primjećivala grupisanja, tj. imalo je svoju socijalno-srodničku strukturu. Naime, bratstvo je strukturirano iz ogranaka (trbuha) razne veličine i ugleda. Ogranke su sačinjavali skupovi porodica grupisanih oko poznatijeg zajedničkog pretka. Struktura pojedinih ogranaka je bila različita, zavisno od toga da li je ogranak bio sastavljen od užih proširenih porodica ili od porodičnih zadruga. Iz svega ovoga proizlazi da je osnovna jedinica strukture bratstva bila porodica. Struktura bratstva se jasnije vidi iz slijedećeg grafičkog prikaza.

GRAFIČKI PRIKAZ STRUKTURE BRATSTVA

Legend a :

- Bratstvo
- Zajednički predak bratstva
- Bratstvenički ogranak /skupovi porodica /
- Zajednički predak bratstveničkog ogranka
- Porodica

Prema tome, porodica je funkcionisala i razvijala se u okviru bratstva. Ugled pojedine porodice umnogome je zavisio od ugleda bratstva ili ogranaka u čijem je sastavu bila. Porodici je bilo teško steći ugled u selu ili plemenu ako je egzistirala u slabijem (neuglednom) bratstvu. U tom slučaju su bila potrebna mukotrpa dokazivanja i potvrđivanja. Ako bi neka porodica u jakvom bratstvu došla do vidnijeg ugleda ili položaja, ona bi postala stožer rasta i jačanja ugleda njezina bratstva među drugim bratstvima i plemenicima.

Srodnički (bratstvenički) obruč je stezao porodicu u manjem ili većem stepenu. Obruč je u stvari bio sastavljen iz više slojeva, koji su nejednako

obavljali porodicu. Prvi i najlabaviji sloj je bio najširi bratstvenički okvir, tj. bratstvo u najširem smislu riječi. Drugi sloj je u stvari okvir ogranka, koji je bio srodnički čvršći, pa je porodica prije svega živjela životom ogranka, a tek onda životom šireg bratstva. Treći sloj (a ujedno i najveći stepen identifikacije srodničkog kruga sa porodicom) jest poklapanje ogranka sa porodičnom zadrugom. To je situacija kad ogranak (trbuh) bratstva funkcionira kao jedna porodica.

Čvrstina bratstveničkog omotača oko porodice zavisila je i od toga da li je on predstavljao takozvano čisto bratstvo, tj. skup srodnika koji su pouzdano znali da potiču od zajedničkog pretka, ili je predstavljao mješovito bratstvo, koje je nastalo udruživanjem slabih i manjih bratstava radi odupiranja i pariranja jačim bratstvima, ili je nastao sjedinjavanjem starosjedićkih bratstava sa novonaseljenim. U prvom slučaju porodica je više utkana u mrežu bratstveničke strukture, a u drugom se radi o većem stepenu individualnosti porodice u odnosu na bratstvo.

Stepen stopljenosti (identifikacije) porodice sa bratstvom zavisio je i od stanja socijalne homogenizacije bratstva. Što je stepen homogenizacije bio veći, to je bio i veći stepen identifikacije porodice sa bratstvom. Socijalna homogenizacija je popuštala u situacijama rivalstva porodica i ogranka za veći unutarbratstvenički ugled i položaj, ili se učvršćivala u situacijama bratstva. Taj je uticaj zavisio od stepena značajnosti pojedine funkcije za egzistiranje

Uticaj bratstva na porodične funkcije

S obzirom na ukorporiranost porodice u strukturu bratstva, normalno je što su bratstveničke norme uticale na porodične funkcije, tj. odvijale se pod njihovim manje-više snažnim uticajem. Naravno uticaj nije uvijek bio neposredan, već često posredan i u nekim situacijama teško dokučiv običnom posmatraču. Takođe je potrebno ukazati da sve porodične funkcije nijesu bile pod istim uticajem, odnosno pod istom kontrolom od strane bratstva. Taj je uticaj zavisio od stepena značajnosti pojedine funkcije za egzistiranje bratstva kao društveno-srodničke grupe. Zbog toga će se posebno ukazati na povezanost pojedinih porodičnih funkcija sa bratstveničkim srodstvom (bratstvom).

Reproduktivna funkcija porodice je bila tijesno povezana sa jačanjem i održavanjem bratstva. Brojnija bratstva (naročito ona s brojnim muškim srodnicima) imala su više mogućnosti da se održe u žustroj, a često i nemilosrdnoj konkurenciji sa ostalim bratstvima za položaj u strukturi plemenske vlasti, u konkurenciji za prestiž i ugled u zaseoku, selu i plemenu, kao i da se održe u borbi sa spoljnjim neprijateljem. No nije bila u pitanju samo brojnost, već i izražena težnja za održavanjem i poboljšavanjem soja — loze.² Zbog toga je sasvim logično što su bratstvenici bili živo zainteresovani

² Mnogi su pretjerivali u težnji da se ožene od soja — od glavarske kuće, što je imalo negativnih reperkusija. O tome upečatljivo piše A. Jovičević: »Neki gledaju da se po svaku cijenu ožene od glavara; pa se dešava da poneki glavarsku šćer ište po nekoliko puta, i to sa tako neodoljivom željom, kao da će mu ona to očino glavarstvo u kuću donijeti; pri ovakvom iskanju (traženju) mnogi potroše pogolemo, pa opet ne uspiju. Mnogi ovo rade s uvjerenjem da glavarska kći po porijeklu svome ulijeva poštovanje prema sebi, da će on kao njen muž dobiti veću cijenu; da će mu ona dobar poroditi; da će ona među ženama biti tako viđena i priznata, kao njen otac među ljudima. U toj pogrešnoj predrasudi mnogi često puta se prevare, pa poslije krive sudbinu i svoju nerazumnu glavu, jer sa sobom često dovedu dlo, koje mu zagorča i život. Oni time steknu i veliku prijateljštinu, koja se kod njih često navraće, da se časti i gošćuje, ije i pije i tijem se imanje njihovo krnji«. (Jovičević, A.: *Domaće njegovanje i vaspitanje u Crnoj Gori*, Cetinje, Državna štamparija, 1901, str. 100.)

za to s kojim će inobratstvenikom njihov bratstvenik uspostaviti prijateljske odnose, odnosno od kakvog će se soja oženiti. To je uslovljavalo unutarbratstvenički dogovor, bratstvenička konsultovanja prilikom donošenja konačne odluke o ženidbi njihovog bratstvenika. Na tim dogovorima na kojima su, uzgred rečeno, najuticajnije bili ugledni bratstvenici, nastojalo se da u njihovo bratstvo ne dođe žena od rđavog soja, da im ne dođe neko ko će im donijeti »tanku« (rđavu) krv, jer je bilo cvrsto ukorijenjeno shvatanje — »nesoj rađa nesoja«.

Koliko je reproduktivna funkcija porodice bila pod kontrolom bratstvenika, kazuje njihov odnos prema plodnoj i neplodnoj ženi. Neplodna žena (nerotkinja) bila je u bratstvu degradirana, a isticana je i cijenjena ona koja je usrećila dom sa puno djece. Ovakvi odnosi su bili stimulans za veći natalitet u bratstvu, stimulans za brojniju porodicu. Iz prethodnog proizlazi da je reproduktivna funkcija porodice bila pod vrlo jakim uticajem njenog srodničkog okruženja.

Već je naglašeno da je jedan od bitnih konstitutivnih elemenata bratstva kao društvene grupe bila bratstvenička svojina. S tim u vezi je postojao niz normi koje su regulisale korišćenje bratstveničke svojine od strane bratstvenika. S obzirom da je porodica bila osnovna proizvodna jedinica bratstva, ona je morala poštivati norme obavljajući proizvodnu funkciju. Na taj je način bratstvo usmjeravalo oblik korišćenja određenih proizvodnih potencijala porodice.³

U bratstvu su bile razvijene norme solidarnosti pri obavljanju radova vezanih za razne vrste privređivanja. Tako je na primjer bila važeća norma da inokosnom bratstveniku, pa i svakome drugome kada zatreba, treba pomoći prilikom sjetve, žetve, kosidbe, čuvanja stoke i sl. Kada je neka porodica organizovala mobu, bila su prisutna pitanja da li se u mobu nalaze svi najbliži bratstvenici? Ako bez jačih razloga nijesu prisustvovali, slijedio je prekor koji je efikasno djelovao na njihova buduća ponašanja u sličnim situacijama. Pridržavajući se ovih normi, bratstvenici su u stvari omogućavali porodici da lakše obavlja svoju proizvodnu funkciju.

Socijalizatorska funkcija porodice je bila pod vrlo jakim uticajem bratstva. Naime, bratstvo se uplitalo u skoro sve komponente procesa socijalizacije ličnosti. Tako je dijete još od malih nogu upućivano u tradiciju bratstva. Ulogu učitelja obavljali su bratstveničke pamtiše i to pripovijedanjem. U pripovijedanjima pamtiša često su hiperbolisana junačka i humana djela poznatih bratstvenika, naročito onih koji su branili bratstvenički ugled i ponos, a žigosana su djela bratstvenika koji su nanosili bratstvu ljagu (sramotu) i degradirali ga među ostalim bratstvima i plemenicima. Shodno ovome, djeca su u porodicama učila koljena (pasove) sve do zajedničkog pretka bratstva. Ovakva socijalizacija je kod potomstva formirala osjećanje bratstveničke pripadnosti, a on je povratno djelovao na usmjeravanje procesa socijalizacije u porodici.

Uticaj bratstva na unutarporodične odnose

U procesu odvijanja porodičnih funkcija, članovi porodice stupaju u međusobne odnose. Pošto je bratstvenički srodnički okvir uticao na odvijanje porodičnih funkcija, to je on istovremeno uticao i na karakter odnosa u

³ Kaže se »određenih potencijala« a misli se na pašnjake — koji su se nalazili u okviru bratstveničke svojine; obradiva zemlja je međutim bila u privatnom posjedu.

porodici. Pored toga, iz unutar-bratstveničkog ustrojstva i odnosa bratstva sa drugima, proizilazile su mnoge norme prema kojima su bratstvenici imali različit status u pogledu donošenja bratstveničkih odluka. Neke od njih hendikepirale su ženu u odnosu na muškarca. U bratstvu je naime bio nejednako distribuiran uticaj na donošenje ključnih bratstveničkih odluka, i to u zavisnosti od pola, starosti i ugleda. Na istim osnovama je bila ustrojena i hijerarhija u porodici. One su se međusobno uslovljavale, i proizlazile jedna iz druge. Ako bi neko pokušao da u svojoj porodici poremeti ustanovljene odnose, bratstveničko javno mnjenje je munjevito reagovalo. To se dešavalo onda kad bi neko od bratstvenika počeo da unosi elemente demokratije u porodične odluke, i to naročito u odnosu na ženu. U takvim situacijama su neformalnim kanalima bratstveničkog javnog mnjenja glasno ili poluglasno strujale jetke osude muža: »koji čovjek sluša ženu, gori je od nje«; »uvukao se ženi pod suknjom«; »uzjahala ga žena« itd. Osude su bile veoma efikasne, tako da su predstavljale moćne prepreke demokratizacije odnosa u porodici. No i pored toga one nijesu donosile konačnu pobjedu, jer se muž počeo različito ponašati prema ženi — pred bratstvenicima grubo i naredbodavački, a kad oni ne vide mnogo nježnije i popustljivije. Tako su se polako rađali novi odnosi, u početku skriveni od bratstveničkih pogleda, koji će im se kasnije otvoreno suprotstaviti.

Odnos srodstva po majčinoj liniji i porodice

Ukazano je već da je porodica osnovna strukturalna jedinica bratstva, što znači da je bila čvršća integrisana sa bratstveničkim srodstvom nego sa srodstvom po majčinoj liniji. No i pored toga se ne može poreći uticaj srodstva po majčinoj liniji na porodicu i njeno funkcionisanje. Tako na primjer ako je žena (majka) poticala iz poznatijeg bratstva, onda su njezini srodnici bili cijenjeni od strane bratstvenika njenoga doma, pa je to bio razlog što su majčini srodnici bili više prisutni u životu porodice — »jer od dobrog i glasitoga može samo dobro doći«. Preko tih veza oba su bratstva stupala u prisne odnose, dakle i bratstvo ženinog roda i bratstvo ženinog doma. Takva su se bratstva često međusobno pomagala pri sticanju pozicija u strukturi plemenske vlasti. Odive koje su ih spajale bile su cijenjene i u jednom i u drugom bratstvu.

Ovo su bile situacije kada su srodnici po majčinoj liniji bili znatno prisutni u životu porodice, odnosno u životu bratstva ženinog doma. Međutim, bilo je i sasvim suprotnih situacija. To je bilo u slučaju kada se neko oženio od rđave (»tanke«) loze, i to mimo volje roditelja i svojih bratstvenika. Čim bi takva žena došla u kuću, porodica — pa i cjelokupno bratstvo — bi se zatvarala prema nevjestinim srodnicima. To ne znači da nijesu održavali odnose na osnovi srodstva, ali to svakako znači da ti srodnici nijesu imali gotovo nikakav uticaj na unutarporodične odnose i porodične funkcije.

Dešavalo se da se neka porodica i suviše okrene prema srodstvu po majčinoj liniji, a zapostavi svoje bratstvo. Otac takve porodice je bio prvi na udaru od strane bratstveničkog javnog mnjenja. Prijekori su dolazili sa svih strana: »Udao se, a nije se oženio«; »prijatelji ga prevolješe, crn mu obraz s njima zajedno« itd. Ovo se najčešće dešavalo kad se neki siromašniji bratstvenik oženio iz imućnije kuće, pa ga je oskudna ekonomska baza vlastite porodice preko mjere vezala za ženine srodnike; to je bilo porazno za njegov ugled u bratstvu, pa često i izvan njega.

Kakav i koliki je utjecaj srodstva po majčinoj liniji bio na bratstveničko srodstvo iz njihove porodice zavisilo je i od toga koliko se pažnje poklanjalo ovome srodstvu u procesu socijalizacije ličnosti u porodici i bratstvu. Pojedine bratstveničke norme koje su uticale na socijalizatorsku funkciju porodice hendikepirale su srodstvo po ženskoj liniji. Tako je bila važeća jedna od dominantnih normi: »Svaka žena treba da više poštuje bratstvenika svoga doma nego bratstvenika svoga roda«. No nezavisno od važećih bratstveničkih normi, u procesu vaspitanja svoje djece majke su glorifikovale svoje srodnike, ulivale djeci ljubav prema njima, stvarale od njih uzore (naročito ako su bili ugledni), i na taj način ih činile prisutnim i bliskim u muževljevoj porodici. Tako je porodica bila uokvirena i ovim sistemom srodstva.

PROMJENE U SRODNIČKOM OKVIRU PORODICE

Smisao promjena

Promjene u srodničkom okviru porodice mogu se najuspješnije uočavati praćenjem procesa individualizacije porodice. U ovom kontekstu se proces individualizacije porodice shvata kao osamostaljivanje porodice u odnosu na bratstvenički, odnosno srodnički okvir. S tim u vezi individualizacija porodice implicira postepenu transformaciju bratstva. Transformacija bratstva znači da ono postepeno gubi svojstva koja su ga činila kompaktnom društveno-srodničkom grupom. Sa gubitkom tih svojstava, bratstvenički srodnički okvir popušta, a na nekim mjestima puca. Porodica se na taj način postepeno oslobađa srodničkog omotača. Ona počinje da živi više svojim životom nego životom bratstva. Postepeno nestaje tijesna povezanost porodice sa bratstvom, jer istovremeno slabi i osjećaj bratstveničke pripadnosti. Bratstveničko javno mnjenje gubi svoju efikasnost, jer mu se porodica uspješno suprostavlja. Porodične funkcije i unutarporodični odnosi oslobađaju se uticaja bratstveničkih normi, jer i one same počinju odumirati i gubiti izvorna značenja. Postupnim oslobađanjem od bratstveničkih »stega«, porodica se neprimjetno uklapa u lokalnu zajednicu, a preko nje u globalno društvo. Time njezin razvoj prestaje da bude tijesno zavisian od uskih bratstveničkosrodničkih okvira, a dovodi se u zavisnost od organizovanja i funkcionisanja mnogih institucija globalnog društva.

Uporedo s individualizacijom porodice u odnosu na bratstvenički i srodnički okvir, srodstvo po majčinoj liniji se u tretmanu izjednačava sa bratstveničkim srodstvom. Ovo je dakle nužan proizvod odumiranja bratstva kao društveno-srodničke grupe. Time se u stvari dešava jedna od bitnih promjena u srodničkom kompleksu na relaciji bratstveničko srodstvo — srodstvo po majčinoj (ženskoj) liniji. Ova je promjena neposredno povezana sa demokratizacijom odnosa u porodici, tj. s povećanjem uticaja žena na proces donošenja ključnih porodičnih odluka.

Faze promjena

Ako se individualizacija porodice, odnosno njezino osamostaljivanje u odnosu na srodnički okvir, prati u određenim fazama, onda prvu fazu predstavlja postepeno sužavanje kruga srodnika koji na neki način uokviruju porodicu, tj. vrše određen uticaj na nju. Ovu fazu prati nestajanje nekih

bitnih konstitutivnih elemenata bratstva kao društveno-ekonomske grupe. Naime, bratstvenička se svojina polako pretvara u privatnu.⁴ Uporedo s ovim javlja se robno-novčana privreda, koja zadaje prve udarce naturalno-autarhičnom privređivanju. Time su zapravo podrivani temelji na kojima je počivalo bratstvo kao društveno-ekonomska zajednica.

U ovoj se fazi dešavaju sukobi između novih tendencija, novih pravila ponašanja, koja teže ka prevazilaženju uskih bratstveničkih okvira i starih bratstveničkih normi koje se grčevito bore za održavanje bratstva kao kompaktne srodničke grupe. To se naročito jasno uočavalo u situacijama kada neki od bratstvenika prekrši iskonsko bratstveničko pravilo, tj. oženi se iz svoga bratstva. Iako je zakon o braku dozvoljavao sklapanje takvih brakova, jer se na primjer izabranici nalaze u sedmom stepenu srodstva, bratstvo se ipak teško s time mirilo.⁵ Srodnici su proklinjali takve brakove, nazivali ih razbraćivanjem, kažnjavali ih izolacijom, širili uvjerenje da će im se roditi nakaze itd. No takvi su brakovi i dalje sklapani, ali, istina, ne često. To su bili očigledno lomovi bratstveničkih normi (bratstveničke kohezije, pokazatelji gubljenja bitnih karakteristika bratstva kao društveno-srodničke grupe).

Drugu fazu individualizacije porodice prati burna transformacija bratstva. To je stanje korjenitih preobražaja našega društva. U toku samih revolucionarnih preobražaja javljaju se osjetniji znaci nagrizanja i rastakanja bratstva kao društveno-srodničke grupe. Oni su se manifestovali u obliku grupisanja (djeljenja) porodica na klasnoj i ideološkoj osnovi. Preciznije rečeno, to je situacija kada je jedna grupa porodica u okviru bratstva pripadala četničkom a druga partizanskom pokretu. Konfrontacija među njima je bila žestoka, tako da je često dolazilo i do fizičkog uništavanja, pa je sasvim logično da se gubila svijest i osjećaj pripadanja bratstvu. Klasno i ideološko nadrasta srodničko. Tako se prevazilazio uski bratstvenički okvir, jer su se porodice povezivale na široj (klasnoj) osnovi. No i pored toga ne može se reći da je srodničko (bratstveničko) lako gubilo bitku u konfrontaciji sa klasno-ideološkim. Naime, događalo se da se javi samilost prema klasnom neprijatelju — bratstveniku: oprostí mu se život, pomogne mu se da izbjegne sigurnu smrt itd. To su bili momenti kad bratstveničko nadjača klasno-ideološko. Osim toga, dolazilo je i do poklapanja klasno-ideološkog sa bratstveničkim. To su bile situacije kada je cjelokupna grupa srodnika (bratstva) pripadala jednom

⁴ Erdeljanović, J.: »Pleme Kući«, *Srpski etnografski zbornik*, Beograd, 1931.

⁵ U okviru istraživanja *Stara Crna Gora u procesu transformacije*, koje je organizovala Srpska akademija nauka i umetnosti, autor ovoga napisa je saradnik na dijelu projekta koji se odnosi na transformaciju braka, porodice i domaćinstva u staroj Crnoj Gori. Projekt se nalazi u fazi realizacije. U prvoj fazi istraživanja, tj. u toku rekonosciranja terena, vođen je intervju s jednim starijim bračnim parom koji je prvi u svom bratstvu prekršio prethodno navedeno bratstveničko pravilo. Citiraćemo izvode iz odgovora muža i žene.

Kazivanje muža: »Prije nego što sam tražio sadašnju ženu, pokušao sam da tražim djevojku na dva-tri mjeseca. One su me odbile, jer su se prethodno obećale drugim momcima. Jednoga dana sam rekao ocu i starijem bratu da mi se sviđa jedna djevojka iz našeg bratstva sa kojom smo bili u dalekom srodstvu (sedmi stepen srodstva). Njima se djevojka svidjela, ali im je mnogo smetalo to što je iz našeg bratstva. Ali i pored toga, naravno, poslije drugih dogovora, odlučili smo da je zaprosimo. Kad se to čulo u bratstvu, svako se zaprepastio. Govorilo se: 'zar je to moguće'. U početku se svako narogušio u bratstvu. Naročito je u početku izbezumljeno reagovao otac djevojke. Pitao se u čudu: 'zar je to moguće da mi istobratstvenik prosi kćer, pa to mu je sestra'. No, kad se polako smirio poslije šoka, okupio je najbliže rođake i iznio im u čemu je stvar. U početku nijesu htjeli ni da govore o tome. Mnogi su se tome oštro suprotstavili. Međutim, kad su jedan ugledni rođak i ujak djevojke obrazložili da smo ipak srodnički daleko, da zakon i crkva dozvoljavaju u tom stepenu sklapanje braka, da mladi ne treba da robuju shvatanjima starijih, situacija se izmijenila. Naime, dat je pristanak od rođaka da se sklopi brak.«

Kazivanje žene: »Kad sam čula da me zaprosio T. N., osjećala sam, se kao da je neko rekao da mi je rođeni brat poginuo — kao da sam izgubila brata. Prije toga sam kod njega tražila zaštitu kao kod brata, klela bi se sa njim kao sa rođenim bratom. No, otac i ujak su me ubijedili da ga uzmem. Da nije bilo njihovog ubjeđivanja, nikad ga ne bih uzela.«

ili drugom pokretu. U takvim situacijama srodničko je učvršćivalo klasno-ideološku homogenizaciju, i obrnuto. No postojale su suštinske razlike u situaciji kada je bratstvo pripadalo četničkom, odnosno u situaciji kada je pripadalo partizanskom pokretu. U prvom slučaju je dolazilo do konzerviranja odnosa — do negativnog efekta srodničkoga, a u drugom se slučaju ispoljavao pozitivan efekt srodničkoga, jer je on pospješivao ideološku homogenizaciju i time na izvjestan način pomagalo rađanju novih, socijalističkih odnosa.

Treća faza individualizacije porodice u odnosu na bratstvenički srodnički okvir poklapa se sa naglim razvitkom urbanizacije i industrijalizacije u našem društvu. Kao što je poznato, ovi su procesi izazvali burna pomjerenja seoskog stanovništva: selili su se ljudi iz sela u grad, iz planinskog sela u prigradsko, iz jednog regiona u drugi itd. Kretanja seoskog stanovništva izazvala su u pravu revoluciju u prostornom razmještaju porodica, naročito u prigradskim selima. Naime, poremetilo se grupisanje kuća po bratstvima. Time je postepeno nestajala identifikacija bratstva sa susjedstvom, jer su ino-bratstvenici postajali susjedi. Na taj se način podrivao bitan elemenat bratstveničke kohezije — zajedničko mjesto stanovanja i življenja. No i ovdje je bilo bratstveničkih odbrana,⁶ npr. da »tuđica« ne uđe u »košnicu«. No i pored toga, nove tendencije i procesi su u krajnjoj istanci odnosili pobjedu.

Sezonske, dnevne i nedjeljne migracije seoskog stanovništva odvajaju mjesto rada od mjesta stanovanja mnogih članova porodice. I ne samo što se odvaja mjesto rada od mjesta stanovanja, već se odvaja mjesto rada i stanovanja od kućnog (porodičnog) ognjišta. To sve utiče na veću disperzivnost bratstvenika u prostoru. A disperzivnost implicira manje kontakata među srodnicima, manje zajedničkih dogovora, a time i manju međuzavisnost bratstvenika. Osim toga, prostorna pomjerenja prisiljavaju ljude da stupe u više raznih oblika društvenog udruživanja, na osnovi različitih interesa, što baca u zasjenak stare oblike grupisanja i razvodnjava ih.

Usljed zaista burnih transformacija društva, javljanja novih oblika ljudskog udruživanja, stiče se uvjerenje da srodničkim (bratstveničkim) vezama ljudi ne poklanjaju nikakovu pažnju, da vrijeme važenja tih veza pripada muzeju starina. Međutim, baš u tim situacijama se dogode pojave koje demantuju takvo uvjerenje. U stvari, to su demanti iluzija da se grupe i odnosi — vijekovima stvarani i usađivani u društveno tkivo — ukidaju preko noći. Pa tako se u eri nagle industrijalizacije i urbanizacije dogodi krvna osveta:⁷ porodice se grupišu po bratstveničkoj pripadnosti, uzavri bratstvenička krv, stvara se odbrambeni bratstvenički obruč oko ugrožene porodice; na bratstveničkim dogovorima se donose planovi za osvetu bratstvenika, itd. U tim se okolnostima tek vidi da pojedine bratstveničke norme nijesu odumrle, već da su prigušene, potisnute, a u pogodnom momentu doživljavaju reafirmaciju. To znači da egzistiraju patrijarhalni ostaci koji izazivaju žilave otpore promjenama. Žilavost otpora, odnosno pojava koje stvaraju otpore, često proizlazi iz okolnosti što burne promjene odjednom otrgnu porodicu iz srodničkog okvira, oduzmu joj osjećanje sigurnosti koje je prethodno u bratstvu imala, ostave je na cjedilu, tako da se ona ne može da uklopi u konstelaciju novih od-

⁶ Jedna od odbrana je bila pravo preče kupnje zemlje i kuće svakog bratstvenika u odnosima ino-bratstvenika. Postojao je i pritisak bratstvenika na onoga koji odseljava, da svojim bratstvenicima proda kuću po nižoj cijeni, nego što bi je prodao ino-bratstveniku, itd.

nosa, u konstelaciju društvene sredine koja konstituiše nove odnose. U tom spletu okolnosti mnoge se porodice i njihovi članovi ponovno vraćaju srodnicima, tražeći oslonac u njima. Ponekad traže čak i one najudaljenije srodnike, pretežno one koji se nalaze na ključnim društvenim pozicijama, da bi im pomogli u kretanjima kanalima ulazne socijalne pokretljivosti — tj. da se uposle, dobiju veću kvalifikaciju i sl. S druge strane, oni koji su zauzeli ključne društvene pozicije, traže od svojih bratstvenika oslonac pri biranju za predstavnička tijela društveno-političkih zajednica — u smislu agitacije, davanja podrške, stvaranja ubjeđenja da su zaslužni ljudi i pravi predstavnici naroda, da će pomoći u situacijama kada zatreba itd.

Svi prethodno notirani otpori utiču na probuđivanje osjećanja bratstveničke pripadnosti, što produžava vijek trajanja okupljanju ljudi na srodničkoj osnovi, odnosno produžava trajanje srodničkog okvira porodice. Svakako treba imati na umu da se njegova egzistencija ne podržava u izvornom obliku, već u izmijenjenom — prilagođenom novim uslovima. U tome i jest sadržana bitna karakteristika sadašnje (treće) faze promjena.

Summary

THE CLAN FAMILY FRAMEWORK IN MONTENEGRO

When we study the family in societies like the Montenegrin, in which tribal institutions have long existed, we must study it as part of a clan, which is a framework for the family. The clan family framework had a great influence on the development of the family, which was linked to it in many ways. Using this as a starting point, the author tries to show the specific relations between the family, the clan and kinship on the mother's (female) side.

In the first part of the paper the clan framework is analysed in its original form, as it existed in Montenegro tribal society. It can be seen that the family was the basic structural unit of the clan as a social and blood group, and that there was a high degree of identification of the family with the clan. Clan norms and the whole clan organization influenced family functions and the character of relations between family members. Kinship on the mother's side did not »hold on« to the family as strongly as the clan kinship, but was nevertheless present in the life of the family.

Changes that took place in the clan framework are analyzed in the second part of the paper. They are observed through the process of family individualization with regard to the clan framework. The individualization of the family implies a gradual transformation of the clan. The clan loses many of the characteristics that made it a compact social and blood group. With the loss of those characteristics, the family gradually »frees« itself from the »grasp« of the clan and starts to live more its own life than that of the clan. Such changes, which were very turbulent, were often resisted by the remains of the patriarchal society. They tried to influence a stronger feeling of belonging to the clan, which prologs the gathering of people on the basis of a blood (clan) relationship.

---

⁷ Prema podacima sudske statistike, u toku 1967, 1968, 1969. godine u Crnoj Gori je bilo tri ubistva iz krvne osvete i tri pokušaja ubistva. Osim toga, registrovano je 16 ubistava i pet pokušaja ubistava, koja su klasifikovana pod nazivom »lanac se otvara«. Ovo znači da se nakon tih ubistava i pokušaja očekuje krvna osveta, jer se mnoge od porodica ubice nalaze u kućnom zatvoru plašeći se krvne osvete. Pojava krvne osvete je različito distribuirana u prostoru. Sa najvećom učestalošću ona se javlja u područjima gdje je naseljeno stanovništvo albanske nacionalnosti (Bar, Ulcinj, Plav, Tuzi), dok su u ostalim područjima veoma rijetka ubistva iz krvne osvete. U područjima s većom učestalošću javljanja krvne osvete, veoma je širok krug srodnika s osjećanjem obaveze da izvrše osvetu, dok je u drugim područjima taj krug veoma sužen.

Резюме

РОДСТВЕННАЯ РАМКА СЕМЕЙСТВА В ЧЕРНОГОРИИ

Изучение семейства в обществах как например черногорское, в которых продолжительное время удержались племенные учреждения подразумевает рассматривание семейства в составе родственного комплекса являющимся семейной рамкой. Родственная рамка семейства в большей степени повлияла на его развитие, с которой оно было связано многочисленными нитями. Исходя от такого предположения, в статье отведено особое внимание специфичности семейных отношений, с одной стороны, и братственного родства и родства по матери (по женской линии), с другой стороны.

В первой части статьи дается анализ специфичности родственной рамки семьи в подлинном виде, присутщем в племенном обществе Черногории. Семейство оказалось основной единицей братственного родства т. е. братства как общественно-этнической группы. В большинстве случаев семейство отождествляется с братством. Братственные нормы и совокупное строение братства повлияли на семейные функции и характер отношений между членами семьи. Родство по матери не «душило» семью как братственное родство, но все же не отсутствовало в жизни семейства.

Изменения случившиеся в родственных рамках анализируются во второй части этой статьи. Они рассмотрены в процессе индивидуализации семейства в отношении родственной рамки или окружности. В связи с этим, индивидуализация семейства подразумевает постепенную трансформацию братства. Братство теряет многие свойства образующие его как компактную общественно-родственную группу. Теряя эти свойства семейства постепенно «освобождается» братственного «притеснения» и начинает жить больше своей чем жизнью братства. Изменениям, которые очень часто весьма бурные, не редко сопоставляются остатки патриархального общества и воздействуют на оживление чувства братственной причастности продолжающей век жизни объединения людей на родственной (братственной) основе.